

สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง “ทุนทางสังคมกับการจัดการขยะมูลฝอย: กรณีศึกษา ชุมชนวัดกลาง เขตบางกะปิ กรุงเทพมหานคร” ครั้งนี้เป็นการพยายามสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างระบบความสัมพันธ์ที่มีอยู่ในชุมชนไม่ว่าจะเป็น ความไว้วางใจกัน ความเอื้ออาทรต่อการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ความสามัคคีระหว่างสมาชิกในชุมชน ความเป็นเครือญาติ ฯลฯ โดยระบบความสัมพันธ์เหล่านี้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม และหลักศาสนา ทั้งศาสนาพุทธและศาสนาอิสลามที่ถึงแม้ว่าจะมีความแตกต่างกันแต่ก็เป็นส่วนสำคัญในการหล่อหลอมให้คนเกิดระบบคิดที่เอื้อต่อการดำเนินกิจกรรมในชุมชนให้ประสบผลสำเร็จ

การศึกษาในครั้งนี้ผู้ศึกษาเลือกศึกษาที่ชุมชนวัดกลาง เขตบางกะปิ กรุงเทพมหานคร เนื่องจากเป็นชุมชนเมืองที่ยังคงดำรงไว้ซึ่งระบบความสัมพันธ์อันดีระหว่างกันและถือได้ว่าเป็นชุมชนที่ค่อนข้างประสบผลสำเร็จในการดำเนินกิจกรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งกิจกรรมที่เกี่ยวกับการจัดการขยะมูลฝอย

ผู้ศึกษาได้ใช้วิธีการศึกษาที่หลากหลายโดยการเข้าไปสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม การสังเกตการณ์โดยตรง การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ รวมทั้งการศึกษาจากเอกสารทางวิชาการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องเป็นระยะเวลา 4 เดือน ผลการศึกษาสามารถสรุปเป็นประเด็นสำคัญ ๆ ได้ดังต่อไปนี้

พัฒนาการชุมชนวัดกลาง

ชุมชนวัดกลางปัจจุบันตั้งอยู่ที่ หมู่ที่ 2 ซอยลาดพร้าว 132 ถนนลาดพร้าว แขวงคลองจั่น เขตบางกะปิ กรุงเทพมหานคร มีครัวเรือนทั้งหมด 315 หลังคาเรือน จำนวน 185 ครอบครัว มีจำนวนประชากร 1,179 คน แบ่งเป็น ชาย 575 คน และหญิง 604 คน ประชากรส่วนใหญ่จบการศึกษาในระดับประถมศึกษา มีจำนวน 338 คน นอกเหนือจากนั้นจบการศึกษาในระดับมัธยมศึกษา 149 คน ระดับอาชีวศึกษา 128 คน ระดับปริญญาตรีและมากกว่านั้นเพียง 81 คน นับถือศาสนาพุทธ 114 ครอบครัว ศาสนาอิสลาม 65 ครอบครัวและศาสนาคริสต์ 1 ครอบครัว

แรกเริ่มเดิมทีบริเวณที่เป็นชุมชนวัดกลางในปัจจุบันเคยเป็นทุ่งนาโล่งแจ้งมาก่อน ในขณะนั้นมีชาวบ้านเข้ามาอาศัยอยู่เพียงไม่กี่หลังคาเรือนบริเวณชายคลอง วิถีชีวิตของผู้คนก็เป็น

แบบเรียบง่าย อยู่กับธรรมชาติ เนื่องจากถนนหนทางยังไม่ค่อยสะดวก ชาวบ้านจึงใช้การสัญจรทางน้ำเป็นหลัก ชยะมูลฝอยในสมัยนั้นก็ยังมีไม่มากและชาวบ้านส่วนใหญ่จะใช้วัสดุที่สามารถย่อยสลายได้ง่าย เช่น ใบตอง ใบจาก เมื่อมีขยะมูลฝอยชาวบ้านก็จะนิยมทิ้งลงคลองแล้วปล่อยให้ย่อยสลายเองหรือไม่ก็ใช้วิธีการเผาซึ่งก็ไม่ได้เป็นปัญหามากนัก เพราะฉะนั้นจากการที่ปริมาณขยะมูลฝอยมีน้อยและส่วนใหญ่เป็นขยะมูลฝอยเปียกจึงทำให้ชาวบ้านยังไม่มีมีการแยกขยะมูลฝอยก่อนทิ้ง ซึ่งชาวบ้านที่มาอาศัยอยู่ในช่วงนั้นเป็นมุสลิมที่อพยพมาจากบริเวณวัดท่าทอง โดยก่อนหน้านี้มุสลิมกลุ่มดังกล่าวก็ได้อพยพมาจากจังหวัดทางภาคใต้ของประเทศในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ส่วนใหญ่จึงรู้จักกัน มีพื้นภูมิมามากที่เดียวกัน ยิ่งได้มาอยู่ร่วมกันก็ยิ่งทำให้มีความรู้สึกคุ้นเคยกันเป็นมากขึ้น นอกจากนี้การที่ชุมชนมีบ้านอยู่เพียงไม่กี่หลัง ทำให้เมื่อมีใครเป็นอะไรก็จะรู้กันหมด มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เดินทางไปมาหาสู่กันอยู่ตลอดเวลา ยิ่งถนนหนทางและการสัญจรไปมายังไม่สะดวก ยิ่งทำให้คนได้รู้จักกันมากขึ้นเพราะช่วงระหว่างการเดินทางก็จะมี การพูดคุย ทักทายกันไป แม้ว่าในช่วงเริ่มต้นจะมีอยู่เพียงไม่กี่ครอบครัวแต่ต่อมาหลังจากที่ได้มีการจัดสรรที่ดินก็ได้มีผู้คนอพยพเข้ามาอาศัยอยู่มากขึ้น ทั้งที่อพยพมาอาศัยอยู่ตามเครือญาติ แยกครอบครัวออกไปจากครอบครัวเดิม รวมทั้งอพยพมาจากที่อื่นแล้วแต่มีผลทำให้จำนวนประชากรในชุมชนเพิ่มมากขึ้น

โดยช่วงที่อพยพมาตอนแรกชาวบ้านมักจะอาศัยอยู่ตามบริเวณชายคลอง เนื่องจากการสัญจรไปมาต้องใช้ทางเรือเป็นหลัก ภายหลังจึงได้ขยายออกไปจึงมีผลทำให้กลุ่มคนบริเวณดังกล่าวค่อนข้างมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน โดยส่วนใหญ่จะเป็นเครือญาติกันซึ่งมีอยู่เพียงไม่กี่ตระกูลหลัก ๆ และแม้ว่าต่อมาจะมีคนไทยที่นับถือศาสนาพุทธเริ่มอพยพเข้ามาในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 แต่กลุ่มคนที่อาศัยอยู่เดิมก็ยังคงมีความสัมพันธ์ที่เหนียวแน่น เนื่องจากหลักทางศาสนาเป็นตัวเชื่อมประสานให้คนมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน เช่น การทำพิธีกรรมทางศาสนาหลักคำสอนต่าง ๆ การบริจาคทาน ฯลฯ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้มีผลทำให้คนต้องมีความสัมพันธ์กันอยู่ตลอดเวลา และถึงแม้ว่าชาวบ้านส่วนใหญ่ในขณะนั้นเป็นมุสลิมแต่ภายในชุมชนก็มีวัดควบคู่กับมัสยิดมาตั้งแต่เริ่มต้นมีชุมชนเกิดขึ้น วัดจันวงศาราม (กลาง) กับมัสยิดจึงเป็นศูนย์รวมใจคนในชุมชนทั้งคนไทยที่นับถือศาสนาพุทธและอิสลาม อย่างไรก็ตามแม้ว่าภายในชุมชนจะมีทั้งชาวไทยที่นับถือศาสนาพุทธและมุสลิมแต่ก็ไม่เคยมีปัญหาความขัดแย้งเกิดขึ้น ทั้งนี้และทั้งนั้นเนื่องมาจากหลักคำสอนของทั้ง 2 ศาสนาที่มีส่วนช่วยให้คนอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

การปกครองในขณะนั้นก็ยังคงมีผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้ดูแลสารทุกข์สุกดิบของชาวบ้าน และเป็นผู้ประสานงานกับทางอำเภอ เวลาที่มีประชุมผู้ใหญ่บ้านก็จะเดินตามบ้านเพื่อคอยบอกลูกบ้านเนื่องจากเทคโนโลยียังไม่ทันสมัย การประชุมก็จะจัดกันที่วัดจันวงศาราม (กลาง) หรือ

โรงเรียน การที่ผู้ใหญ่บ้านคอยเดินตามบ้านก็มีผลทำให้ผู้ใหญ่บ้านรู้จักกับลูกบ้านมากขึ้น แม้ว่าผู้ใหญ่บ้านในขณะนั้นจะไม่ค่อยมีบทบาททางด้านการทำงานมากนัก แต่ก็เป็นที่รู้จักของคนในชุมชน ชุมชนวัดกลางมีผู้ใหญ่บ้านทั้งหมด 5 คน แต่ละคนก็อยู่ในวาระนานบ้างสั้นบ้างแตกต่างกันไปผู้ใหญ่บ้านที่อยู่ในวาระนานที่สุดก็คือ ผู้ใหญ่นุช พุ่มประดิษฐ์ ซึ่งปัจจุบันก็ถือว่าเป็นผู้อาวุโสภายในชุมชนแต่ก็ไม่ได้มีบทบาทมากนัก ตรงกันข้ามกลับเป็นรุ่นลูกรุ่นหลานของผู้ใหญ่นุชที่เข้ามาทำหน้าที่เป็นคณะกรรมการชุมชน

เมื่อผู้คนเริ่มอพยพเข้ามาอาศัยอยู่มากขึ้นมีผลทำให้ปริมาณขยะมูลฝอยก็มีมากขึ้นตามไปด้วย ขยะมูลฝอยที่เคยปล่อยให้ย่อยสลายเองตามธรรมชาติก็ไม่สามารถทำได้อีกต่อไป ปัญหาที่เกิดขึ้นตามมาก็คือ ขยะถูกทิ้งเกลื่อนกลาดตามท้องถนนและตามแม่น้ำลำคลองและค่อย ๆ สะสมมาเรื่อย ๆ ประกอบกับการที่รถเก็บขยะจากสำนักงานเขตบางกะปิได้เข้ามาเก็บขยะมูลฝอยภายในชุมชน แต่เนื่องจากสภาพถนนหนทางยังไม่สะดวก รถที่เข้ามาเก็บขยะจึงไม่สามารถเข้ามาได้บ่อย ขยะมูลฝอยจึงเกลื่อนกลาดและเรี่ยราดตามที่ต่างๆ ถึงแม้ว่าชาวบ้านในขณะนั้นจะมีความรู้เรื่องการคัดแยกขยะมูลฝอยอยู่บ้างแต่ก็เป็นแบบหยาบ ๆ และก็ไม่ได้ทำกันอย่างจริงจังในภาคปฏิบัติ นอกจากนี้ภายในชุมชนยังมีร้านรับซื้อขยะรีไซเคิลซึ่งตั้งอยู่บริเวณต้นซอยแต่ชาวบ้านก็ไม่นิยมนำขยะมูลฝอยไปขาย ปัญหาขยะมูลฝอยจึงเริ่มทวีมากขึ้น และแม้ว่าจะมีปัญหาดังกล่าวแต่ผู้นำชุมชนและชาวบ้านในขณะนั้นก็ยังไม่ได้ตระหนักถึงความสำคัญของปัญหา

ในช่วงนั้นสาธารณูปโภคต่าง ๆ เช่น ไฟฟ้า น้ำประปา ถนนหนทาง ก็ยังไม่ค่อยสะดวก จนกระทั่งเมื่อชุมชนเริ่มมีการขยายมากขึ้น ประมาณปี พ.ศ. 2538 กลุ่มคนที่เกษียณอายุราชการ นำโดย จ.ส.อ.สุรพล ลำลีทอง จึงได้มารวมตัวกันขอขึ้นทะเบียนกับทางสำนักงานเขตบางกะปิ จัดตั้งเป็นชุมชนที่ถูกต้องตามกฎหมาย เพื่อร้องขอเรื่องสาธารณูปโภคต่าง ๆ เช่น ถนนหนทาง ไฟฟ้า น้ำประปาให้ดีขึ้น ซึ่งผู้ใหญ่บ้านในขณะนั้น คือ ผู้ใหญ่ตึงก็ยังไม่มีความบทบาทมากนัก

จนกระทั่งประมาณปี พ.ศ. 2542 ทางมูลนิธิพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ก็ได้เข้ามาจุดประกายความคิดเกี่ยวกับเรื่องการจัดการขยะมูลฝอยให้กับชุมชนในเขตบางกะปิและได้เข้ามาติดต่อกับชุมชนวัดกลาง ทางชุมชนจึงได้มีการมานั่งปรึกษาร่วมกันและได้ข้อสรุปของปัญหาที่จะต้องได้รับการแก้ไขในขณะนั้น 3 เรื่อง คือ ปัญหายาเสพติด ปัญหาขยะมูลฝอยและปัญหาสุขภาพชีวิตของคนในชุมชน

ในส่วนของปัญหาขยะมูลฝอย นายศุภชัย ตริรัตนสวัสดิ์ ก็ได้ไปศึกษาดูงานกับทางมูลนิธิพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ที่บริษัททวงษ์พาณิชย์ จังหวัดพิษณุโลก และกลุ่มชาเล้ง จังหวัดขอนแก่น โดยไปศึกษาดูงานเกี่ยวกับการลดปริมาณขยะมูลฝอยและนำขยะมูลฝอยไปเป็นรายได้เสริม 3 เดือนต่อมา นายศุภชัยก็ได้ไปอบรมคณะกรรมการชุมชนเรื่องการทำงานเป็นทีมกับทาง

มูลนิธิที่บ้านนาง และก็ได้ไปดูการทำขยะอินทรีย์ของอาจารย์รสสุคนธ์และอาจารย์ชัยวัฒน์ที่นั่น หลังจากนั้นนายศุภชัย ตริรัตน์ขวลิต ก็เข้าร่วมกิจกรรมกับทางมูลนิธิมาตลอด คือ เข้ากลุ่มเสวนา แลกเปลี่ยนความคิด และสะสมความรู้เกี่ยวกับเรื่องการจัดการขยะมูลฝอยมาเรื่อย ๆ จนกระทั่งได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมชุมชน เขตบางกะปิขึ้น ทางชุมชนก็เห็นว่าเป็นกิจกรรมที่น่าสนใจ ก็เลยให้นายศุภชัยเป็นตัวแทนในการเข้าร่วม ภายหลังทางคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมชุมชน เขตบางกะปิก็พาไปดูงานและพูดคุยกับคนที่ทำงานด้านนี้อีกเป็นครั้งที่ 2 คือที่ โรงเรียนวัดพันปี และบริษัทวงษ์พาณิชย์ จังหวัดพิษณุโลก ครั้งนี้ชุมชนได้ให้คณะกรรมการชุมชน 8 คนเข้าร่วม หลังจากนั้นก็ได้รับงบประมาณสนับสนุนจาก SIF ก็เลยจัดตั้งธนาคารขยะชุมชนวัดกลางขึ้น การดำเนินงานธนาคารขยะในช่วงเริ่มต้นก็ใช้ระบบการจัดการแบบง่าย ๆ ไม่ยุ่งยากสลับซับซ้อน โดยมีกลุ่มเป้าหมายหลักคือกลุ่มเด็กและเยาวชนเนื่องจากสามารถปลูกฝังได้ง่าย ในช่วงนั้นมีสมาชิกเข้าร่วมประมาณ 30 กว่าคน มีเงินทุนอยู่ประมาณ 500 บาท ซึ่งชาวบ้านบางกลุ่มก็ไม่เห็นด้วย เนื่องจากคิดว่าเป็นการทำมาหากินกับเด็กแต่คณะกรรมการทำงานก็ยังคงดำเนินกิจกรรมต่อไป ต่อมาภายหลังจึงได้มีการขยายกิจกรรมโดยปล่อยเงินให้กับชาวบ้านกู้ในภาวะเร่งด่วนทำให้มีกลุ่มผู้ใหญ่เข้าร่วมมากขึ้น หลังจากดำเนินการไปได้เพียง 2 ปี ธนาคารขยะก็มีสมาชิกเพิ่มขึ้น และมีการขยายผลออกไปโดยตั้งเป็นกลุ่มออมทรัพย์ชุมชนวัดกลางขึ้น ซึ่งช่วงนี้เองที่ได้มีการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์กิจกรรมธนาคารขยะผ่านทางสื่อต่าง ๆ จนกลายเป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับกลุ่มบุคคลที่สนใจ

ประมาณปี พ.ศ. 2543 นางพริานุช ตริรัตน์ขวลิต ก็ได้รับคัดเลือกให้เป็นประธานชุมชนคนแรกของชุมชนวัดกลาง มีวาระการทำงาน 2 ปี ช่วงนี้เป็นช่วงที่มุสลิมที่อาศัยอยู่บริเวณชายคลองเข้ามามีส่วนร่วมมากที่สุด เนื่องจากนางพริานุชได้ประสานงานให้เข้าร่วม แม้ว่าก่อนหน้านี้อาจจะมีบ้างแต่ก็ไม่มากนัก หลังจากทีนางพริานุชลาออกจากการเป็นประธานชุมชนเพื่อไปลงสมัคร สข. นางเจลิยว ชูศรีจันทร์ ก็ขึ้นมาทำหน้าที่รักษาการตำแหน่งประธานชุมชนแทนเป็นระยะเวลา 3 เดือน เมื่อนางพริานุชไม่ได้รับเลือกให้เป็น สข. ภายหลังจึงกลับมาเป็นประธานชุมชนต่อจนหมดวาระ หลังจากนั้นนายอารักษ์ก็ได้รับเลือกให้ดำรงตำแหน่งประธานชุมชนเรื่อยมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

เมื่อธนาคารขยะเริ่มอยู่ตัวนายอารักษ์ซึ่งเป็นประธานชุมชนในขณะนั้นและชาวบ้านก็ได้มีความเห็นร่วมกันที่จะพัฒนาคลองลำรางวัดกลางซึ่งเต็มไปด้วยขยะมูลฝอยที่สะสมมาเป็นระยะเวลานาน โดยมีการร่วมแรงร่วมใจกันทั้งคนไทยที่นับถือศาสนาพุทธและมุสลิม ซึ่งการพัฒนาคลองในครั้งนี้ก็ได้รับการสนับสนุนจากหลาย ๆ หน่วยงานไม่ว่าจะเป็นสำนักงานเขตบางกะปิ มูลนิธิชุมชนไท สก. สข. ฯลฯ ส่วนใหญ่ชาวบ้านที่ให้ความร่วมมือจะเป็นชาวบ้านที่อาศัยอยู่

บริเวณท้ายซอยและโซนกลางซึ่งเป็นคนดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ในชุมชนมาเป็นระยะเวลานาน การพัฒนาคลองในครั้งนั้นถือว่าประสบผลสำเร็จจนทำให้มีหลาย ๆ หน่วยงาน และหลาย ๆ ชุมชนได้เข้ามาทำการศึกษาดูงานและเป็นแหล่งเรียนรู้

หลังจากการพัฒนาคลองแล้วเสร็จทางสำนักงานเขตก็ได้ประสานงานกับชุมชนให้เข้าร่วมดำเนินโครงการขยะพิชิตแลกแต้ม เมื่อดำเนินโครงการมาได้ระยะหนึ่งชุมชนก็ได้รับคัดเลือกให้เป็นชุมชนนำร่องทางด้านสิ่งแวดล้อม โดยได้รับเชิญให้ไปเป็นวิทยากรเพื่อให้ความรู้กับชุมชนอื่น ๆ ทั้งในกรุงเทพมหานครและต่างจังหวัด นอกจากนี้ทางชุมชนยังได้รับคัดเลือกจากสำนักงานเขตบางกะปิ เป็น 1 ใน 12 ชุมชนของกรุงเทพมหานครที่ได้รับคัดเลือกเพื่อจัดทำบ่อดักไขมันและบ่อดักไขมันรวม ตามโครงการจัดการสภาพแวดล้อมและการแก้ไขปัญหาความยากจนในชุมชน มีงบประมาณสนับสนุนจากองค์การสหประชาชาติผ่านกรุงเทพมหานคร โดยชุมชนวัดกลางได้ผ่านเกณฑ์ในการคัดเลือกที่สำคัญ คือ คณะกรรมการชุมชนมีความสนใจทางสิ่งแวดล้อม มีอาสาสมัครรักษาสิ่งแวดล้อมอยู่ภายในชุมชน ประชาชนในชุมชนมีการรวมกลุ่มทำกิจกรรมเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม และประชาชนในชุมชนไม่น้อยกว่าร้อยละ 80 มีความพร้อมที่จะดำเนินการและยินดีให้ความร่วมมือในการทำบ่อดักไขมัน

หลังจากนั้นชุมชนวัดกลางก็ได้เข้าร่วมโครงการลดทิ้งลดใช้ถุงใหญ่ใบเดียวซึ่งเป็นโครงการที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมโครงการล่าสุดที่ทางชุมชนวัดกลางได้ทำในช่วงปี พ.ศ. 2548 โดยโครงการดังกล่าวเป็นโครงการของกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม และมีบริษัทรักลูก จำกัดเป็นผู้ประสานงาน โครงการนี้เริ่มต้นจากการที่กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อมได้มีการจัดโครงการดังกล่าวขึ้นและประสานงานผ่านทางบริษัทรักลูก จำกัดให้ช่วยหาชุมชนเข้าร่วมโครงการ 10 ชุมชน ทางบริษัทรักลูก จำกัดจึงได้ติดต่อมายังชุมชนวัดกลาง เมื่อชุมชนได้พิจารณาร่วมกันแล้วเห็นว่าเป็นโครงการที่น่าสนใจจึงตัดสินใจเข้าร่วม โดยมีการเปิดตัวโครงการไปเมื่อวันที่ 23 เมษายน พ.ศ. 2548

ปัจจุบันธนาคารขยะเริ่มลดบทบาทลงจากที่เคยเปิดดำเนินการทุกสัปดาห์ก็เป็น 1 ครั้งต่อเดือน เนื่องจากชาวบ้านมีพฤติกรรมการคัดแยกประเภทขยะมูลฝอยแล้ว แม้ว่าชาวบ้านจะไม่นำขยะมูลฝอยมาฝากกับธนาคารขยะก็จะนำขยะมูลฝอยไปขายให้กับร้านรับซื้อขยะรีไซเคิลแทนสภาพชุมชนจึงสะอาดและน่าอยู่

การดำเนินงานบริหารชุมชนวัดกลางปัจจุบันมีคณะกรรมการทั้งหมด 11 คนโดยแบ่งเป็นคนไทยที่นับถือศาสนาพุทธและมุสลิมอย่างละครึ่ง เพื่อความสะดวกในการติดต่อประสานงาน คณะกรรมการทำงานจะใช้หลักการแบ่งงานกันทำตามความถนัดและความสามารถ ปัจจุบันชาวบ้านก็ให้ความร่วมมือกันเป็นอย่างดีโดยเฉพาะอย่างยิ่งในโซนท้ายซอยซึ่งเป็นคน

ที่อาศัยอยู่ในชุมชนมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน เป็นเครือญาติและรู้จักกัน ส่วนในชนกลางและชนด้านหน้าชุมชนจะเป็นชนที่คนเพิ่งเข้ามาอาศัยอยู่ได้ไม่นาน ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่เข้ามาอาศัยอยู่เพียงชั่วคราวตามคอนโด อพาร์ทเมนต์ ซึ่งไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ไม่ค่อยมีความผูกพันในพื้นที่ คนกลุ่มนี้จึงไม่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมที่ทางชุมชนจัด อาจจะร่วมมือบ้างเป็นบางครั้ง เช่น กลุ่มเจ้าของคอนโด อพาร์ทเมนต์ที่ให้การสนับสนุนทางการเงิน

นอกจากนี้ภายในชุมชนยังมีกิจกรรมที่จัดขึ้นอย่างหลากหลายซึ่งกิจกรรมเหล่านี้ส่วนหนึ่งก็มีวัตถุประสงค์เพื่อประสานความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านให้แน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้นและใช้เป็นช่องทางในการถ่ายทอดความคิด ค่านิยม ทศนคติของผู้นำและคณะกรรมการชุมชนไปสู่ชาวบ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกิจกรรมวันขึ้นปีใหม่ที่ยังจัดขึ้นร่วมกันทั้ง 2 ศาสนา และกิจกรรมวันเด็กที่จัดขึ้นเป็นประจำทุกปี นอกจากนี้กิจกรรมเหล่านี้แล้วยังมีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับงานพัฒนาชุมชนด้านอื่น ๆ เช่น ธนาคารขยะ กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มอาโรบิค ฯลฯ ซึ่งเป็นการเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้เข้ามามีส่วนร่วม

ถึงแม้ว่าปัจจุบันสภาพชุมชนวัดกลางจะแตกต่างไปจากเดิมที่ผู้คนมีวิถีชีวิตแบบเรียบง่ายกลายเป็นชุมชนที่มีลักษณะของความชุมชนเมืองมากขึ้น แต่ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่มีต่อกันก็ยังคงเต็มไปด้วยการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ความเอื้ออาทรต่อกัน ความเห็นอกเห็นใจกัน มีความรู้สึกของความเป็นเจ้าของและความผูกพันในพื้นที่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งชนท้ายซอยที่มีประวัติศาสตร์ชุมชนมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เชื้อให้ชุมชนวัดกลางประสบผลสำเร็จในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดการขยะมูลฝอย จนได้รับคัดเลือกให้กลายเป็นชุมชนตัวอย่างและชุมชนนำร่องจากหลาย ๆ หน่วยงาน รวมทั้งยังเป็นแหล่งเรียนรู้ที่เปิดกว้างให้บุคคลภายนอกที่สนใจได้เข้ามาศึกษา

กระบวนการทุนทางสังคมกับการจัดการขยะมูลฝอย

จากการศึกษาพัฒนาการชุมชนและพัฒนาการแนวคิดการจัดการขยะมูลฝอยพบว่าทุนทางสังคมที่สำคัญที่มีผลต่อการจัดการขยะมูลฝอยของชุมชนวัดกลางก็คือ ความเป็นเครือญาติเดียวกัน การมีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ผู้นำ หลักศาสนา ฯลฯ ซึ่งสิ่งเหล่านี้มีผลต่อระบบคิดของชาวบ้านทำให้มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ความไว้วางใจกัน ความเอื้ออาทรต่อกัน ความสามัคคี ความรู้สึกของความเป็นเจ้าของและจิตสำนึกสาธารณะ โดยสะท้อนผ่านทางการทำกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชนร่วมกันซึ่งเป็นเหมือนวงจรที่กลับไปมา คือ เมื่อคนได้มาทำกิจกรรมร่วมกันก็จะช่วยให้คนได้รู้จักกันและมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันมากขึ้น เป็นการเน้นย้ำให้ความสัมพันธ์ที่มีอยู่ยิ่งเหนียวแน่นมากขึ้นกว่าเดิม เมื่อความสัมพันธ์ดีก็จะนำไปสู่การมีส่วนร่วมในระดับที่มากขึ้นตามไปด้วย

ความเป็นเครือญาติเดียวกันจากการศึกษาพบว่าชุมชนวัดกลางโดยเฉพาะในโซนท้ายซอยส่วนใหญ่จะรู้จักกันและมาจากเครือญาติเดียวกัน บางครอบครัวก็มาจากการแตกครอบครัวออกไป เมื่อศึกษาจากพัฒนาการชุมชนจะเห็นได้ว่าเริ่มต้นที่มีชุมชนเกิดขึ้นช่วงนั้นมีผู้คนอาศัยอยู่เพียงไม่กี่ครัวเรือน ต่อมาภายหลังจึงได้มีการอพยพเข้ามาอาศัยอยู่ตามเครือญาติโดยเฉพาะมุสลิมที่อาศัยอยู่บริเวณชายคลอง เมื่อสืบถามก็พบว่าส่วนใหญ่จะมาจากเครือญาติเดียวกัน สิ่งนี้มีผลต่อการเข้าร่วมกิจกรรมของชาวบ้านรวมทั้งกิจกรรมที่เกี่ยวกับการจัดการขยะมูลฝอย เพราะความเป็นเครือญาติเดียวกันทำให้มีความไว้วางใจต่อกันและอยากเข้าร่วมกิจกรรมเนื่องจากอยากช่วยเหลือคนที่เป็นญาติของตน

การมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินก็มีส่วนทำให้เกิดความรู้สึกของความเป็นเจ้าของเนื่องจากตระหนักว่าปัญหาที่เกิดขึ้นเป็นปัญหาที่ตนต้องมีส่วนรับผิดชอบ สังเกตจากชาวบ้านที่เข้าร่วมกิจกรรมส่วนใหญ่จะเป็นคนที่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ส่วนคนที่เป็นประชากรแฝงและที่เข้ามาอาศัยอยู่เพียงชั่วคราวตามอพาร์ทเมนต์ หรือคอนโดจะไม่ค่อยให้ความร่วมมือมากนัก

ผู้นำก็มีส่วนสนับสนุนและส่งเสริมให้ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเหนียวแน่นมากขึ้น โดยการเป็นผู้ประสานงานทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชน ส่วนใหญ่ผู้นำของชุมชนวัดกลางตั้งแต่อดีตจนกระทั่งถึงปัจจุบันจะเป็นคนในพื้นที่ที่อาศัยอยู่ในชุมชนมาเป็นระยะเวลายาวนาน และได้รับการยอมรับจากชาวบ้าน ซึ่งจากการศึกษาพบว่าผู้นำมีผลโดยตรงต่อการเข้าร่วมของชาวบ้าน เช่น ก่อนหน้านี้มุสลิมที่อาศัยอยู่บริเวณชายคลองไม่ค่อยเข้าร่วมกิจกรรมแต่เมื่อนางพีดานุช ตีรรัตนขวลิต เข้ามาเป็นคณะกรรมการมุสลิมจึงเข้าร่วมมากกว่าที่เคยเป็นมา หรือนายอารักษ์ที่ชาวบ้านค่อนข้างให้การยอมรับ อย่างนี้เป็นต้น จะเห็นได้ว่าผู้นำเหล่านี้มีผลต่อการสร้างความสามัคคีภายในชุมชน

หลักศาสนาทั้งศาสนาพุทธและอิสลามก็มีผลต่อระบบคิดของชาวบ้าน โดยเฉพาะในเรื่องการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ความเมตตาที่มีต่อกัน อันเป็นการประสานให้คนที่มีความแตกต่างกันอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ ในแง่ของการจัดการขยะมูลฝอยหลักศาสนาก็เอื้อให้คนแยกประเภทขยะก่อนทิ้ง คือ เมื่อชาวบ้านรู้ว่าขยะมูลฝอยมีประโยชน์และสามารถนำไปขายได้ แม้ว่าจะไม่นำไปขายเอง ชาวบ้านก็จะแยกแล้วนำไปให้กับคนที่ขัดสนหรือคนที่ยากลำบากเพื่อจะได้นำไปขายต่อไปเพราะความสงสาร เป็นการประยุกต์มาจากหลักการบริจาคของอิสลามและการให้ทานของศาสนาพุทธ ในส่วนของมุสลิมก็จะมีหลักการช่วยเหลือทั้งกับมุสลิมด้วยกันและกับคนที่ไม่ใช่มุสลิม จากการศึกษาพบว่าในชุมชนมีมุสลิมจำนวนมากที่ไม่ได้เป็นมุสลิมตามครอบครัวแต่เคยเป็นคนไทยที่นับถือศาสนาพุทธมาก่อนแล้วมาแต่งงานกับมุสลิม ซึ่งมีผลทำให้มุสลิมกลุ่มนี้จะเป็นกลุ่มที่ไม่ค่อยเคร่งในศาสนามากนัก นอกจากนี้ยังสามารถปรับตัวเข้ากับคนไทยที่นับถือศาสนาพุทธได้เป็นอย่างดี

การที่ชุมชนได้ผ่านสถานการณ์ปัญหาขยะมูลฝอยร่วมกันก็มีผลทำให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ในการที่จะแก้ไขปัญหาร่วมกันและเป็นการกระตุ้นให้ชาวบ้านเกิดจิตสำนึกสาธารณะผ่านการที่ได้มานั่งพูดคุยปรึกษาหารือกัน ซึ่งหลังจากการพูดคุยแต่ละคนก็เห็นว่าปัญหาที่เกิดขึ้นเป็นปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อตนเองและชุมชนในภาพรวม หากไม่มีการแก้ไขชุมชนก็ต้องเผชิญกับปัญหานี้ต่อไป สถานการณ์ปัญหานี้เองที่เป็นตัวทำให้ทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนได้ถูกนำมาใช้อย่างเป็นรูปธรรมและชัดเจนมากขึ้นผ่านการทำกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน เช่น ธนาคารขยะ โครงการลดทิ้งลดใช้ถุงใหญ่ใบเดียว โครงการขยะพิษแลกแถม ฯลฯ และในทางกลับกันทุนทางสังคมที่มีอยู่ก็เอื้อประโยชน์ให้การแก้ไขปัญหาและกิจกรรมที่ทำสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

แม้ว่ายุคสมัยและสภาพชุมชนจะเปลี่ยนแปลงไปจากชุมชนที่มีวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมมาเป็นชุมชนที่มีลักษณะของความเป็นชุมชนเมืองมากขึ้น สิ่งเหล่านี้มีแนวโน้มที่จะทำให้ทุนทางสังคมหรือระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเป็นแบบหลวม ๆ ทำให้คนมีความเป็นปัจเจกมากขึ้น ชุมชนวัดกลางก็เป็นอีกชุมชนหนึ่งที่ต้องเผชิญกับสถานการณ์นี้เช่นกัน การที่มีประชากรเพิ่มขึ้นและโดยส่วนใหญ่จะอพยพมาจากที่อื่น ทำให้เกิดการไหลบ่าของวัฒนธรรมใหม่ที่ค่อย ๆ แทรกซึมค่านิยมหรือวัฒนธรรมเก่าที่มีอยู่เดิม แต่ชุมชนวัดกลางโดยเฉพาะในโซนท้ายซอยก็ยังคงรักษาความเป็นตัวตนของตนเองไว้ได้แม้ว่าอาจจะเจิดจางไปบ้างก็ตาม ที่เป็นเช่นนี้ก็เนื่องมาจากการมีทุนทางสังคมหรือระบบความสัมพันธ์ที่เข้มแข็งที่เป็นตัวเกาะเกี่ยวและประสานให้ชุมชนยังสามารถดำรงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ของตนเองได้

ปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จของการจัดการขยะมูลฝอย

จากการศึกษาพบว่าปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จของการจัดการขยะมูลฝอยชุมชนวัดกลางมีทั้งปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก ดังต่อไปนี้

1. ปัจจัยภายนอก ประกอบไปด้วย

1.1 การสนับสนุนทางด้านวิชาการและการประสานงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงที่ชุมชนเริ่มมีแนวคิดที่จะแก้ไขปัญหามูลฝอย ในช่วงนั้นก็มีหลายหน่วยงานได้เข้ามาให้การสนับสนุน เช่น มูลนิธิพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ที่พาไปศึกษาดูงาน คณะกรรมการสิ่งแวดล้อมชุมชน เขตบางกะปิ และในช่วงที่ธนาคารขยะเริ่มอยู่ตัวก็มีสื่อต่าง ๆ เข้ามาช่วยในการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ รวมทั้งช่วงที่ชุมชนทำการพัฒนาคลองทางลำน้ำงานเขตบางกะปิ มูลนิธิชุมชนไท ก็ได้เข้ามาสนับสนุน จนกระทั่งถึงช่วงที่ขยายกิจกรรมออกไปก็มีบริษัทลูกจำกัด

กรมควบคุมมลพิษ มูลนิธิกองทุนเพื่อการพัฒนาสิ่งแวดล้อมและพลังงาน หรือ Dee เข้ามาช่วยในการติดต่อประสานงานและให้ความรู้กับทางชุมชน

1.2 การสนับสนุนทางด้านการเงินได้แก่ กองทุน SIF มูลนิธิชุมชนไทที่ได้เข้ามาสนับสนุนทางการเงินให้กับชุมชนในช่วงที่ชุมชนทำการพัฒนาคลองเป็นเงินจำนวน 50,000 บาท เพื่อการศึกษาอบรมและซื้อเรือ สำนักงานเขตบางกะปิ สก. ส ข. และกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อมก็ได้เข้ามาให้การช่วยเหลือ

1.3 การสนับสนุนทางด้านวัสดุ อุปกรณ์ ในช่วงที่พัฒนาคลองชุมชนวัดกลางได้รับเรือท้องแบนจากสำนักกระบายน้ำ รถขนขยะจำนวนหลายสิบลำจากเจ้าหน้าที่สำนักงานเขตบางกะปิ

2. ปัจจัยภายใน ได้แก่

2.1 สถานการณ์ปัญหาขยะมูลฝอยในชุมชนที่รุนแรงอยู่ในขณะนั้นเป็นตัวผลักดันให้ชุมชนต้องหันมาร่วมกันคิดร่วมกันทำเพื่อที่จะหาทางออกให้กับปัญหาที่เกิดขึ้นร่วมกัน โดยสถานการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้นทำให้ชาวบ้านและผู้นำได้ตระหนักถึงความสำคัญของปัญหาอันนำไปสู่การร่วมแรงร่วมใจกันที่สุดในที่สุด

2.2 ศักยภาพของผู้นำ อันถือได้ว่าเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญที่มีผลทำให้การจัดการขยะมูลฝอยในชุมชนวัดกลางประสบความสำเร็จ เช่น การเป็นคนที่มีความมุ่งมั่น ตั้งใจจริง มีใจเสียสละ สามารถปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมและชุมชนได้เป็นอย่างดี มีมนุษยสัมพันธ์ มีบุคลิกกล้าแสดงออก และมีความเป็นผู้นำ นอกจากนี้ผู้นำของชุมชนวัดกลางในช่วงที่ชุมชนมีความคิดที่จะจัดการขยะมูลฝอยจนกระทั่งถึงปัจจุบันทั้งหมดเป็นคนในพื้นที่และก็อาศัยอยู่ในชุมชนมาเป็นระยะเวลานาน มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน มีความผูกพันในพื้นที่

2.3 ภายในชุมชนมีการช่วยเหลือเกื้อกูลและมีความเอื้ออาทรต่อกัน ซึ่งสิ่งนี้ส่งผลให้ชาวบ้านเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ที่ทางชุมชนจัดเป็นอย่างดีโดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวบ้านที่อาศัยอยู่บริเวณโซนท้ายซอยซึ่งอาศัยอยู่ในชุมชนมาตั้งแต่สมัยดั้งเดิม ส่วนใหญ่จึงรู้จักกัน

2.4 ความเป็นเครือญาติกัน จากประวัติศาสตร์ชุมชนทำให้เห็นว่าเป็นเครือญาติและการมีพื้นภูมิมารวมกัน เดียวกัน ส่งผลให้ความสัมพันธ์ที่มีต่อกันเหนียวแน่นมากขึ้น และเกิดความไว้วางใจกัน

2.5 กิจกรรมหรือโครงการที่ชุมชนทำสอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน ทำให้ชาวบ้านสามารถเข้าร่วมได้ เช่น จัดกิจกรรมในตอนเย็นหรือวันเสาร์ - อาทิตย์ซึ่งเป็นช่วงที่ชาวบ้านสามารถเข้าได้มากที่สุด รวมทั้งมีรูปแบบกิจกรรมที่เอื้อให้ชาวบ้านสามารถเข้าร่วมได้ทั้งคนไทยที่นับถือศาสนาพุทธและมุสลิม

2.6 หลักความเชื่อทางศาสนาที่มีผลต่อระบบคิดของคนในชุมชนเอื้อต่อการคัดแยกประเภทขยะมูลฝอยก่อนทิ้ง เช่น การบริจาค การเมตตา การให้ทาน

2.7 การมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินและการอาศัยอยู่ในชุมชนมาเป็นเวลานานทำให้คนในชุมชนเกิดความรู้สึกของความเป็นเจ้าของ และความผูกพันในพื้นที่เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นในชุมชนจึงอยากเข้ามามีส่วนในการแก้ไข

2.8 มีระบบการจัดการที่ไม่ยุ่งยากซับซ้อนทุกคนสามารถเข้าใจได้ รวมทั้งมีระบบการทำงานที่ชัดเจนรัดกุม สามารถตรวจสอบได้ ทำให้ชาวบ้านเกิดความไว้วางใจ

2.9 มีระบบผลประโยชน์ตอบแทน เป็นแรงจูงใจที่ทำให้คนอยากเข้าร่วม เช่น เมื่อนำขยะมาแลกก็จะได้รับของรางวัลกลับไป หรือการได้มีโอกาสได้เงิน อย่างนี้เป็นต้น

ข้อค้นพบทั่วไป

1. ภูมิปัญญาหรือแนวคิด ความเชื่อ ทักษะที่ถ่ายทอดกันมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษอันเป็นความสามารถและศักยภาพในการจัดการแก้ไขปัญหาของชุมชน ถือได้ว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้การจัดการปัญหาขยะมูลฝอยของชุมชนวัดกลางประสบความสำเร็จ โดยภูมิปัญญาเหล่านี้ได้สอดแทรกอยู่ในระบบคิดของคนในชุมชน ซึ่งสะท้อนออกมาเป็นวิธีการจัดการขยะมูลฝอยภายในชุมชนและการประสานความสัมพันธ์ระหว่างคนไทย 2 ศาสนา เช่น เทคนิคการประสานงานโดยจัดให้มีคณะกรรมการชุมชนที่เป็นคนไทยที่นับถือศาสนาพุทธและมุสลิมอย่างละครึ่ง การทำแข่งและที่ตักขยะมูลฝอยเองในที่มีการพัฒนาคลองลำราง รวมทั้งการจัดให้มีกิจกรรม 2 ศาสนาเป็นประจำทุกปีเพื่อเป็นการกระชับความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน ซึ่งภูมิปัญญาเหล่านี้เป็นผลมาจากกระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชนที่สะสมและถ่ายทอดกันมาตั้งแต่อดีตจนกระทั่งถึงปัจจุบันอันเป็นพื้นหรือฐานความรู้เดิมที่มีอยู่แล้วในชุมชน

2. ศักยภาพและลักษณะของผู้นำมีผลต่อการมีส่วนร่วมหรือการให้ความร่วมมือร่วมมือของชาวบ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้นำที่อาศัยอยู่ในพื้นที่และมีความเข้าใจในการทำงานร่วมกับชุมชน มีความเป็นกันเอง มีบุคลิกแบบเปิด ฯลฯ ซึ่งลักษณะเหล่านี้จะนำมาซึ่งความไว้วางใจ ความเห็นอกเห็นใจ และการสนับสนุนจากชาวบ้าน

3. การสนับสนุนจากภายนอกที่เหมาะสมทั้งทางด้านเวลาและทรัพยากรจะเป็นตัวที่เอื้อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ในระยะยาว เพราะการให้การสนับสนุนที่มากเกินไปหรือไม่ถูกเวลา อาจทำให้ชุมชนเกิดภาวะพึ่งพิงสูง ส่วนการให้การสนับสนุนที่น้อยเกินไปก็อาจทำให้การ

ดำเนินงานหรือการทำกิจกรรม/โครงการขาดความต่อเนื่องและล่าช้า อีกทั้งมีผลต่อขวัญและกำลังใจของชาวบ้านไม่ทางตรงก็ทางอ้อม

ข้อเสนอแนะ

1. ควรสนับสนุนให้มีการถอดบทเรียนภูมิปัญญาชุมชนโดยชุมชนและจัดให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน เพื่อให้เกิดการต่อยอดความรู้จากภูมิปัญญาเดิมที่มีอยู่ อันเป็นอีกหนึ่งวิธีที่จะธำรงรักษาไว้ซึ่งทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนไม่ให้สูญหายไป โดยให้แต่ละชุมชนได้มาปรึกษาหารือร่วมกันและรวบรวมบทเรียนจากแต่ละชุมชนมาจัดทำเป็นชุดความรู้เพื่อให้ง่ายในการนำไปศึกษาหรือใช้ประโยชน์ต่อไป

2. ในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ควรเปิดโอกาสและเชื้อให้ชุมชนสามารถใช้ทุนทางสังคมได้อย่างเต็มที่ เช่น สนับสนุนให้มีกิจกรรมในเชิงอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณี หรือ เอกลักษณ์ของชุมชน หลีกเลี่ยงการกำหนดนโยบายแบบสำเร็จรูปหรือหวังผลสัมฤทธิ์ทางกิจกรรมแต่เพียงอย่างเดียว เพราะหากเป็นเช่นนั้นแม้กิจกรรมที่ทำจะสำเร็จแต่คนและทุนทางสังคมที่มีอยู่อาจจะอ่อนแอลง

3. การดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชนแม้ว่าจะมีระบบผลประโยชน์ตอบแทนแต่ก็ไม่ควรให้ระบบผลประโยชน์ตอบแทนดังกล่าวมีความสำคัญหรือเป็นเป้าหมายหลักในการดำเนินกิจกรรม แต่ควรมุ่งไปที่การพัฒนาคนและชุมชนเป็นหลัก เพราะเมื่อใดที่มีผลประโยชน์เป็นตัวตั้งเมื่อหมดผลประโยชน์ก็หมดกิจกรรมไปด้วย คนก็จะเข้าร่วมเพียงเพราะหวังผลประโยชน์แต่ไม่ได้มาจากจิตสำนึกภายในที่อยากจะมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา นั้น ๆ อย่างแท้จริง

4. เนื่องจากทุนทางสังคมในการศึกษาครั้งนี้ให้ความหมายในแง่ของระบบคิด วิถีปฏิบัติ และผลลัพธ์อันเกิดจากระบบความสัมพันธ์ของคน ผลลัพธ์ที่แสดงออกจึงเป็นผลมาจากระบบคิด ดังนั้นในการทำงานพัฒนาชุมชนควรมุ่งที่กระบวนการเปลี่ยนทัศนคติหรือระบบคิดของคนควบคู่ไปกับการประสบความสำเร็จของกิจกรรมเพราะเมื่อใดที่คนมีระบบคิดที่ถูกต้องพฤติกรรมที่แสดงออกก็จะถูกต้องตามไปด้วย เพราะฉะนั้นกิจกรรมหรือโครงการต่าง ๆ ที่จัดในชุมชนควรเป็นกิจกรรมที่สอดคล้องกับทัศนคติ ค่านิยมและสร้างจิตสำนึกที่ถูกต้องให้กับชาวบ้าน ซึ่งจำเป็นที่จะต้องอาศัยความสม่ำเสมอและความต่อเนื่องในการทำ บางครั้งการวัดผลความสำเร็จในเชิงรูปธรรมอย่างเดียวอาจจะไม่เพียงพอ เพราะแม้กิจกรรมที่ทำไม่สำเร็จแต่คนอาจจะมียุทธวิธีหรือจิตสำนึกที่ดีมากขึ้นก็เป็นไปได้ ซึ่งในระยะยาวจะแสดงผลให้เห็นอย่างแน่นอน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า เป็นระยะเวลาของการบ่มเพาะระบบคิดที่เชื้อให้เกิดความสำเร็จในอนาคต เช่น ความไว้วางใจกัน ความสามัคคีกัน ความรู้สึกของความเป็นเจ้าของ ฯลฯ เช่นเดียวกับความสำเร็จของกิจกรรม

การจัดการขยะมูลฝอยของชุมชนวัดกลางในปัจจุบัน ส่วนหนึ่งก็เป็นผลมาจากระบบคิดที่ถูกหล่อหลอมมาเป็นระยะเวลายาวนานหรือทุนทางสังคมซึ่งมีอยู่แล้วในชุมชนจึงทำให้ชุมชนที่นี้มีความแตกต่างจากชุมชนอื่น และแม้ว่าจะมีปัจจัยอื่น ๆ ที่มีส่วนทำให้ความสำเร็จนี้เกิดขึ้นแต่ปัจจัยหลักที่สำคัญคือ ปัจจัยภายในที่เข้มแข็ง

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

การศึกษาในครั้งนี้เป็นการศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างทุนทางสังคมกับการจัดการขยะมูลฝอยในบริบทของชุมชนเมือง รวมทั้งปัจจัยต่าง ๆ ที่ส่งผลให้ชุมชนประสบผลสำเร็จ ประเด็นที่การศึกษาในครั้งนี้ไม่ได้กล่าวถึงแต่ผู้ศึกษาเห็นว่าเป็นประเด็นที่มีความน่าสนใจคือ กระบวนการปรับตัวของทุนทางสังคมให้เข้ากับบริบทสังคมและยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไปโดยเปรียบเทียบระหว่างชุมชนเมืองกับชุมชนชนบท และวิธีการในการรักษาและพัฒนาทุนทางสังคมที่มีอยู่ให้มีมากขึ้น รวมทั้งกระบวนการนำทุนทางสังคมมาใช้ในการพัฒนาประเทศในด้านอื่น ๆ ซึ่งจะเป็นคุณประโยชน์ต่อการศึกษาและประเทศชาติต่อไป